

ния этих параметров при осуществлении всех политик Европейского Союза.

Список литературы: 1. Екологічне право України: Підручник / За ред. В.К. Попова і А.П. Гетьмана. – Х.: Право, 2001. – 480 с. 2. Право Европейского Союза: Учебник для вузов/Под ред. С.Ю. Кашкина. – М.: Юрист, 2002. – 925с. 3. Европа: вчера, сегодня, завтра/Ин-т Европы РАН. Под ред. Н.П. Шмелева – М.: Экономика, 2002. – 823 с. 4. В.Г. Шемятенков. Европейская интеграция. – М.: Междунар. отношения, 2003. – 400 с. 5. OJ C 112 20.12.1973. 6. OJ L 021 28.01.1975. 7. OJ C 62, 30.5.1974. 8. OJ C 112, 20.12.1973. 9. OJ C 46, 17.2.1983. – 41 p. 10. OJ C 328 07.12.1987. 11. OJ C 033 08.02.1991. 12. OJ C 138 17.05.1993. 13. OJ L 163, 89/369/ЕЕС. 14. OJ L 203, 89/429/ЕЕС. 15. OJ L 135, 30. 5. 1991, 91/271/ЕЕС. 16. COM (90) 218, 27. 6. 1990. 17. OJ L 242 10.09.2002.

Надійшла до редакції 15.10.2003 р.

УДК 340(470)“1864”+340
(477)(091)

Д.А. Шигаль, аспірант
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, м. Харків

ДО ПИТАННЯ РОЗРОБКИ ІНСТИТУТУ МИРОВИХ СУДДІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 р. В РОСІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У сучасний період в Україні відбуваються великі зрушення в процесі становлення демократичної, правової, соціальної держави. На цьому складному шляху необхідно звертатись до історичного досвіду українського народу з метою вивчення й запозичення корисних і демократичних інститутів, які мали місце в його історії. Одним із них є інститут мирових суддів, створений за судовою реформою 1864 р. в Російській імперії. Його дослідження має як науково-теоретичне, так і практичне значення. Питання, пов'язані з організацією та діяльністю мирового суду на території України в ХІХ ст., потребують свого подальшого вивчення, оскільки в наш час також існує потреба в створенні в Україні мирового суду, який допоміг би зменшити навантаження на місцеві суди, швидко й на належному рівні вирішувати малозначні кримінальні й цивільні справи, примиряти сторони тощо. Саме цим і зумовлена актуальність досліджуваної в статті проблеми інституту мирових суддів.

Проблема мирового суду висвітлювалася як у дореволюційній, так і в радянській юридичній літературі. Дореволюційна епоха представлена в основному працями таких відомих громадських і державних діячів, юристів і вчених-правознавців, як І.В. Гессен [2], А.Ф. Коні [4], С.П. Мокринський [6], В.Я. Фукс [12] та ін. Серед праць радянського

періоду особливий інтерес викликають роботи Б.В. Віленського [1], М.Г. Коротких [5], А.Й. Пашука [7], у яких розглядаються як загальні питання судової реформи 1864 р., так і спеціальні, зокрема, процес розробки інституту мирових суддів протягом періоду підготовки судових статутів 1864 р., особливості організації та діяльності мирових судів. Слід також назвати і таких представників сучасної історико-правової науки, які приділили увагу проблемі мирових судів, як Л.О. Зайцев [3], І.П. Сафронова [3], О.С. Смикалін [9], І.І. Поляков [8], В.А. Чехович [13], І.Г. Шаркова [14], О.Н. Ярмиш [15] та деякі інші.

У цілому ж такі питання, пов'язані з проблемою інституту мирових суддів, як виникнення і втілення в життя ідеї мирового суду в процесі підготовки судової реформи 1864 р., ще й дотепер залишаються актуальними і продовжують викликати підвищений інтерес. Що стосується українських губерній, їхнього правового досвіду, то слід зазначити, що повноцінне наукове дослідження проблеми мирової юстиції ще далеко від свого завершення. Мета даної статті – спроба провести дослідження з питань щодо ідеї створення інституту мирових суддів в Російській імперії та її розвитку в процесі підготовки судової реформи 1864 р., а також щодо українського правового досвіду в справі організації суду в XVII-XVIII ст., який низкою ознак нагадував мировий.

Ідея створення в Російській імперії мирового суду як одного з важливих демократичних інститутів судової системи на момент проведення судової реформи 1864 р. не була новою. У багатьох країнах світу вже діяли подібні інститути [Див.: 12, ч.1, с.173,183]. Слід зазначити, що іноземні місцеві судові установи розрізнялися не тільки за своїми назвами, а й за організаційними особливостями, сферами компетенції. Усі вони у своїй діяльності були тією чи іншою мірою пристосовані до умов національних традицій, історично властивих конкретній державі. Що ж стосується Російської імперії в цілому, то, на думку одних дослідників, її судоустрою взагалі не була знайома місцева установа, яка займалася б розглядом малозначних справ [Див.: 12, ч.1, с.186,187], інші ж вказують, що до реформи 1864 р. в Росії існували установи, які де в чому можна ототожнити з мировими судами [Див.: 14, с.79]. Але так чи інакше всі дослідники цієї проблеми сходяться в одному: у Росії на момент проведення судової реформи не існувало місцевого суду, єдиного для всієї держави, який мав би історичний зв'язок з минулим.

Створення мирового суду в Росії ставало не подальшим органічним розвитком існуючого колись інституту, а пошуками зовсім нових форм. Та й завдання, що стояли перед розробниками інституту мирових суддів, були досить специфічними.

По-перше, у зв'язку з проведеною в 1861 р. селянською реформою

необхідно було створити таку місцеву судову установу, яка вирішувала б суперечки між селянами, які виходили з кріпосної залежності, і поміщиками, а також розглядала незначні справи між селянами [Див.: 5, с.67]. По-друге, ще однією потребою в таких судах була необхідність проведення реформи поліції, за якою судові функції з розгляду незначних справ вилучалися б з її компетенції і передавалися новій судовій установі – мировому суду.

Під час підготовки судової реформи 1864 р. чітко вирізнялися дві тенденції – слов'янофільська і західницька. Представники першої стверджували: нічого принципово нового створювати не треба, тим більше недоцільно переймати досвід іноземних держав з організації місцевого суду. Варто лише ретельно вивчити правовий досвід діяльності всіх місцевих установ, які мали місце в історії Російської імперії і які займалися розбором малозначних справ, і на цій підставі відповідно до виявлених традицій започаткувати новий судовий інститут. Але тоді в Росії, як справедливо зауважували супротивники слов'янофільського радикалізму, замість утворення місцевого суду, який відповідав би всім загальноновизнаним принципам судоустрою, довелося б і далі розвивати необмежену владу поміщиків і поліцейських чиновників.

Західники наполягали на ретельному вивченні правового досвіду іноземних держав, запозиченні до судової системи Російської імперії позитивних зразків місцевого суду. Але вони забували про історичне минуле свого народу, про відсутність належного історичного зв'язку нововведень із попереднім розвитком держави.

Як бачимо, ні західництво, ні слов'янофільство у своїх крайніх поглядах на сутність інституту мирових суддів не задовольняли всім необхідним вимогам організації в Російській імперії нового місцевого суду. І це протиріччя між двома течіями громадської думки викликало гарячі дискусії серед укладачів судових статутів. Але поряд із цими двома крайніми поглядами потенційно існувала ще одна точка зору, яка залишилася без уваги укладачів судових статутів, – вивчити правовий досвід функціонування судів, які певними ознаками нагадують мирові, у народів, які входили до складу Російської імперії, і запозичити позитивні зразки для судової системи Росії. Прикладом цього була Україна, у якої вже був досвід діяльності суду, який, на думку деяких дослідників, можна вважати мировим [Див.: 3, с.271; 7, с.53,54; 13, с.628]. Така позиція стосовно здійснення судової реформи не була безпідставною і, незважаючи на зовнішню подібність зі слов'янофільством, містила відповідні ознаки, які давали їй право бути цілком самостійною поряд з іншими течіями громадської думки в Російській імперії XIX ст.

По-перше, прихильники слов'янофільства, по суті, ототожнювали себе безпосередньо з історичним минулим Росії, не виділяючи окремо історію інших народів, які знаходилися у складі Російської імперії. По-друге, народи, які входили до складу останньої, значно від неї відрізнялися своїми традиціями, менталітетом, історичним минулим, а також правовим досвідом. І, по-третє, умови життя деяких народів, які населяли Російську імперію, багатьма параметрами більше відповідали умовам життя народів держав Західної Європи, аніж це мало місце в самій Росії. Серед них була й Україна, якій не були притаманні певні характерні особливості російської історії, на які вказували слов'янофіли [Див.: 11, с.332]. Усе це дозволяє зробити закономірний висновок: правовий досвід України в організації і функціонуванні мирового суду органічно сполучав два таких напрямки громадської думки Росії, як західництво і слов'янофільство. І найголовніше те, що таке сполучення в правовому досвіді було історично зумовленим і певною мірою гармонійним. Таким чином, на теренах Російської імперії на момент реформування судової системи існував український правовий досвід діяльності суду, схожого деякими своїми ознаками з мировим.

Так, у XVII-XVIII ст. в Україні серед великої кількості різних судових установ діяли й такі, які за характером їх діяльності можна вважати мировими [Див.: 7, с.53,54] і які мали риси, схожі з мировими судами, введеними судовою реформою 1864 р. Наприклад, сторони в українському процесі XVII-XVIII ст. самі вибирали суддів, що свідчить про виборну основу українських мирових судів, до компетенції яких належав розгляд цивільних і малозначних кримінальних справ. Основною метою цих судів на території України визнавалося примирення сторін, про що свідчить і інша їх назва – "єднальні суди" [Див.: 7, с.53,54].

Отже, можна зробити висновок, що на момент проведення судової реформи 1864 р. не було особливої необхідності шукати й запозичати інститут мирового юстиції у західноєвропейських країнах, "придумувати нові установи... таким чином, щоб вони цілком відповідали... державному й суспільному ладу" Російської імперії, не вносячи в них нічого їм чужого, що, словом, може не усунути, а, навпаки, збільшити колишнє безладдя" [12, ч.1, с.187]. Однак, на жаль, укладачі судових статутів не взяли до уваги правові традиції України.

Мирові суди, що існували в Україні в XVII-XVIII ст. мали і свої особливості. Так, на відміну від інституту мирових суддів, заснованого за судовою реформою 1864 р., мирові суди в Україні обиралися, як правило, для розгляду одного, конкретного спору про право. Вони обиралися безпосередньо сторонами, а не земськими зборами або мі-

ськими думами, як це було закріплено судовими статутами 1864 р. [10, ст.24,40]. Міровий суд в Україні в XVII-XVIII ст. діяв колегіально, а не одноособово, як це було за судовою реформою 1864 р. [10, ст.3].

Розглянутий вище матеріал дозволяє зробити низку висновків. По-перше, у Російській імперії на момент проведення судової реформи 1864 р. все-таки існував певний досвід діяльності мирового суду, хоча історично це було надбанням не Росії, а України. По-друге, суд, що діяв в Україні в XVII-XVIII ст. і мав за мету примирення сторін, у більшій мірі відповідав умовам життя і традиціям слов'янської Росії, аніж зразки судів країн Західної Європи, на які орієнтувалися укладачі судових статутів 1864 р. І, по-третє, ставши на шлях запозичення західних інститутів, розробники останніх не використали правового досвіду України з організації мирового суду. Однак сама ідея примирення сторін, втілена в українському судочинстві в XVII-XVIII ст., безсумнівно, мала певний вплив на створення інституту мирових суддів в Російській імперії.

Підсумовуючи викладене, слід відзначити, що проблема судових установ, які існували на території України в XVII-XVIII ст., ще потребує свого подальшого вивчення із залученням конкретних архівних матеріалів.

Список літератури: 1. Виленский Б.В. Судебная реформа и контрреформа в России. – Саратов: Приволж. кн. изд-во, 1969.-400 с. 2. Гессен И.В. Судебная реформа. – Спб.: Типолитогр. Ф. Вайсберга и П. Гершунина, 1905.-267 с. 3. Історія держави і права України: Ч. 1: Підручник для юрид. вищих навч. закл. і фак. / За ред. А.Й. Рогожина. – Х.: Основа, 1993.-432 с. 4. Кони А.Ф. Отцы и дети судебной реформы (к 50-летию судебных уставов).- М.: Тип. т-ва И.Д. Сытина, 1914.-295+22 с. 5. Коротких М.Г. Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России. – Воронеж: Воронеж. ун-т, 1989.-184 с. 6. Мокринский С.П. Выборный мировой суд. – Пг.: Сенат. тип., 1914.-66 с. 7. Пашук А.Й. Суд і судочинство на Лівобережній Україні в XVII-XVIII ст. (1648-1782). – Львів: Вид-во Львів. ун-ту, 1967.-180 с. 8. Поляков И.И. Становление и деятельность мировой юстиции в Таврической губернии (60-80-е годы XIX в.) // Пробл. законності: Республ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я.Тацій. – Х.: Нац. юрид. акад. України, 2000.-Вип.44.-С.16-24. 9. Смыкалин А.С. Судебная реформа 1864 года // Рос. юстиция.-2001.-№5.-С.39-42. 10. Учреждение судебных установлений // Судеб. уставы с изложением рассуждений, на коих они основаны: 20 нояб. 1864 г. – 2-е доп. изд. – Спб.: Изд-во Гос. канц., 1867.-Ч.3.-V, LIII, 567 с. 11. Философский словарь / Под ред. И.Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1987.-590 с. 12. Фуке В.Я. Суд и полиция: В 2-х ч. – М.: Универ. тип., 1889.-282+232 с. 13. Чехович В.А. Мировий суд // Юрид. енциклопедія. – К.: Укр. енцикл., 2001.-Т.3.-С.628. 14. Шаркова И.Г. Мировой судья в дореволюционной России // Государство и право.-1998.-№9.-С.79-85. 15. Ярмыш А.Н. Судебные органы царской России в период империализма (1900-1917 гг.): Учеб. пособие. – К.: УМК ВО, 1990.-92 с.

Надійшла до редакції 08.10.2003 р.